

جامعه‌شناسی تشیع - ۲

مهدی سلیمانیه

طلبه زیست‌شناسی

پژوهشی مقدماتی درخ‌شناسی

جامعه‌شناختی زیست‌طلبگی

نگارخانه

نشر نگاه معاصر

فهرست مطالب

- مقدمه ۹
- پیش‌گفتار ۲۵

فصل اول: کلیات

- ۳۱ ..... طلبه به مانند همه یا طلبه متمایز از همه؟
- ۳۲ ..... در دفاع از توصیف.....
- ۳۳ ..... حوزه و طلبه در جایگاه کنشگری تأثیرگذار.....
- ۳۴ ..... فراتر از مرزهای ملی، به سوی مرزهای فرهنگی.....
- ۳۶ ..... پرسش‌های پژوهش.....
- ۳۶ ..... سؤالات فرعی پژوهش.....
- ۳۶ ..... سؤالات فرعی زمینه‌ای.....
- ۳۷ ..... سؤالات فرعی غیر زمینه‌ای.....
- ۳۸ ..... مفاهیم اساسی پژوهش.....
- ۳۸ ..... مفهوم «بررسی ویژگی‌های جامعه‌شناختی».....
- ۳۹ ..... مفهوم «محصل علوم دینی» یا «طلبه».....
- ۳۹ ..... مفهوم «حوزه‌ی علمیه».....
- ۴۰ ..... روش پژوهش.....
- ۴۰ ..... رویکرد کیفی: تعاریف و ویژگی‌ها.....

۴۰	رویکرد کیفی: تعاریف و ویژگی‌ها
۴۱	سنت‌های سه‌گانه عمده در رویکرد کیفی
۴۲	رویکرد کیفی: چرا؟
۴۶	نمونه‌گیری نظری
۵۰	گروندد تئوری
۵۲	توضیحی عملیاتی پیرامون نحوه‌ی انجام پژوهش در میدان
۵۳	استفاده از سایر روش‌ها جهت چندبعدی کردن یافته‌ها
۵۳	نکاتی ضروری در مورد ماهیت و نتایج این پژوهش
۵۳	۱. قابل تعمیم نبودن داده‌های به‌دست آمده در این پژوهش
۵۴	۲. آیا قابل تعمیم نبودن و هدفمند بودن نمونه، یک نقطه‌ی ضعف این پژوهش است؟
۵۴	۳. اگر تکنیک تحلیل داده‌های این پژوهش «گروندد تئوری» است چرا در پایان «نظریه» یا تئوری تولید نشده و تنها به تولید و دسته‌بندی مقولات اکتفا شده است؟
۵۶	
فصل دوم: ویژگی‌های جامعه‌شناختی نمونه نوعی محصل علوم دینی	
۵۸	توصیف ویژگی‌های زمینه‌ای نمونه‌ی تحقیق
۵۸	مقدمه: داده‌های زمینه‌ای؛ نه به مانند پل عابر!
۵۹	مدرسه‌ی محل تحصیل در دوره‌ی مقدمات
۶۰	وضعیت سنی طلاب حاضر در نمونه
۶۱	شهر محل تولد طلاب حاضر در نمونه
۶۱	وضعیت ملبس بودن طلاب به لباس روحانیت و میزان تمایل به پوشیدن آن در طلاب حاضر در نمونه
۶۲	وجود یا عدم وجود فرد حوزوی در شبکه‌ی روابط خانوادگی طلاب نمونه
۶۴	سطح تحصیلات پدر طلبه
۶۶	سطح تحصیلات مادر طلبه
۶۶	شغل پدر
۶۶	شغل مادر
۶۸	وضعیت تأهل
۶۸	

۷۰	تعداد فرزندان طلاب متأهل نمونه
۷۴	کمیت و کیفیت تحصیلات همسر طلاب
۷۵	وضعیت شغلی همسران طلاب متأهل
۷۶	متغیرهای تحصیلی طلاب حاضر در نمونه
۷۶	سطح تحصیلات طلبه در بدو ورود به حوزه
۷۸	میزان زمان مطالعه‌ی روزانه
۷۹	گرایش‌های تحصیلی مورد علاقه طلاب نمونه
۸۲	میزان شرکت در مؤسسات تخصصی علمی موازی نظام سنتی حوزوی
۸۵	میزان تسلط طلاب حاضر در نمونه بر زبان‌های خارجی
۸۷	متغیرهای اقتصادی
۸۷	وضعیت اشتغال و درآمد
۹۱	وضعیت محل سکونت طلاب حاضر در نمونه
۹۲	وضعیت برخورداری از وسایل رفاهی خانگی
۹۶	نوع هدفگذاری شغلی طلاب حاضر در نمونه
۱۰۱	برخی ویژگی‌های جامعه‌شناختی تیپ نوعی محصل علوم دینی
۱۰۱	طلبه شدن؛ انگیزه‌ها و مکانیسم‌ها
۱۰۲	آیا خود طلاب تصمیم به طلبه‌شدن‌شان را آگاهانه می‌دانند؟
۱۰۳	تأثیر «دیگران مهم»
۱۰۳	تأثیر اعضای خانواده
۱۰۵	تأثیر گروه همالان
۱۰۶	تأثیر انگیزه‌های علمی
۱۱۰	تأثیر متغیر نارضایتی از محیط اخلاقی جامعه
۱۱۱	انگیزه‌های دینی و مذهبی
۱۱۱	انگیزه‌های مالی و مادی
۱۱۴	برخی از مکانیسم‌های ورود طلاب به حوزه
۱۱۷	جمع‌بندی بخش انگیزه‌های طلاب نمونه از طلبه شدن

طلاب و برنامه‌ی روزانه ۱۲۰

طلاب و نظم ذهنی ۱۲۴

طلاب و تحصیل ۱۲۶

جایگاه مباحثه در برنامه‌ی روزانه ۱۳۱

طلاب و دانشگاه ۱۳۴

تقلب تحصیلی در حوزه ۱۳۷

طلاب و تبلیغ ۱۴۱

طلاب و تکنولوژی‌های ارتباطی ۱۴۵

طلاب و ابزارهای تکنولوژیک ارتباطی ۱۴۶

طلاب و خانواده ۱۵۵

طلاب و میزان رابطه با خانواده‌ی پدری ۱۵۷

توجه جدی طلاب به فرزندان ۱۶۰

طلاب و مسأله‌ی زنان ۱۶۱

طلاب و مسأله‌ی اشتغال همسر ۱۶۸

طلاب و مسأله‌ی چندهمسری (تعدد زوجات) ۱۷۲

فصل سوم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

منابع ۱۸۹

فهرست کسان ۱۹۷

فهرست مکان‌ها ۱۹۸

مقدمه

طلبگی: یک نظام «جامع»؟ (جامعیت یا تخصص)

سارا شریعتی

در پژوهش‌های تاریخی در خصوص روحانیت در اسلام، اغلب به این گزاره‌های اعتقادی برمی‌خوریم: «می‌دانیم که در اسلام سمت خاصی به نام روحانیت نظیر کلیسا وجود ندارد»، «روحانیت شغل و حرفه و منصب نیست»^۱، «روحانیت به لباس نیست»، «علم و تقوی دو رکن اصلی روحانیت است»^۲، «روحانیت اسلام به معنای مجهز بودن برای انجام یک سلسله وظایف اجتماعی دینی و واجبات کفایی است»^۳. با این حال در همین پژوهش‌ها اشاره می‌شود که این گزاره‌های اعتقادی در مواردی بسیار با واقعیت اجتماعی تطابق ندارد. جدا از دآوری ارزشی در باب فاصله‌ی میان تصویر آرمانی و واقعیت اجتماعی، می‌توان مشاهده کرد که جایگاه و کارکرد اجتماعی روحانیت، امروزه بسیار گسترده‌تر از «وظایف اجتماعی و واجبات کفایی» است و روحانیت به عنوان مرجعیت دینی، نیروی مؤثر سیاسی، نهاد اجتماعی، نظام آموزشی، سازمان اقتصادی و حتی منصب، شغل و حرفه در جامعه کنونی ما واقعیت دارد^۴ و در اغلب عرصه‌های زندگی اجتماعی حضور دارد.

۱. به عنوان نمونه، رجوع شود به مقاله «روحانیت در اسلام و در میان مسلمین» از سیدمحمد بهشتی.

۱۳۴۱. در بحثی درباره مرجعیت و روحانیت. ص ۱۴۲. ۲. همان. ص ۱۵۲. ۳. همان. ص ۱۵۵.

۴. در این خصوص در کتاب درآمدی بر زی طلبگی می‌خوانیم: «اگر در شغل بودن روحانیت به معنای کار ویژه‌ای درآمدزا که ورود بدان به انگیزه امرار معاش صورت می‌پذیرد تشکیک روا بداریم، در صاحب حرفه بودن طلبه به معنای عضویت در گروهی اختصاصی که متعهد به ارائه ←

این موقعیت جدید، مشخصاً محصول تغییر جایگاه دین در جامعه‌ی پس از انقلاب و موقعیتی است که تشیع در نظام سیاسی و حقوقی کشور یافته است و به تبع آن روحانیت را به عنوان نهاد رسمی دین از موقعیت جدیدی برخوردار نموده است. جایگاه قابل ملاحظه‌ی روحانیت در صحنه‌ی سیاسی و قدرت، حضور در عرصه‌ی اقتصادی، سازماندهی متمرکز تبلیغات مذهبی، تمرکز و بوروکراتیزاسیون گسترده نظام آموزشی حوزه... برخی از مواردی است که در تاریخ این نهاد بی‌سابقه بوده‌اند. از این رو، اگر نگوییم مهمترین، اما بی‌شک روحانیت یکی از مهمترین خودویژگی‌های تشیع در ایران معاصر است و کتابشناسی قابل ملاحظه‌ای را به خود اختصاص داده است.

نگاهی به پیشینه تحقیقات

علی‌رغم گستردگی حوزه‌هایی که تحقیق در خصوص روحانیت پوشش می‌دهد، مطالعات علمی^۱ روحانیت اغلب بر سه پرسش متمرکز بوده‌اند: منشأ عقیدتی (روحانیت مشروعیت خود را از کجا می‌گیرد؟)، تکوین تاریخی (تکوین روحانیت به عنوان یک نهاد مربوط به کدام دوره‌ی تاریخی است؟) و کارکردهای تبلیغی-سیاسی آن^۲ (نقش روحانیت آیا به تبلیغ دینی محدود می‌شود یا کارکردهای سیاسی نیز دارد؟) در این میان، پژوهش‌های موردی در خصوص حوزه‌ی علمیه به عنوان نظام آموزشی و پرورشی روحانیت، تاریخ حوزه، سلسله مراتب سازمانی روحانیت و مشخصاً نظام طلبگی، قبل و بعد از انقلاب نادر است^۳ و معدود تحقیقات موجود نیز، اغلب یا به سفارش از جانب یک نهاد یا در پاسخ به پرسش‌های مشخص انجام گرفته‌اند.^۴

→ خدماتی معین به جامعه بوده و از یک رشته مهارت‌های تخصصی و دانش فنی برخوردار است، جای تأمل نیست». رجوع شود به درآمدی بر زی طلبگی. محمد عالم‌زاده نوری. دفتر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. ۱۳۸۸. ص ۹.

۱. مقصود از مطالعات علمی مجموعه تحقیقاتی است که به شکلی روشمند، تجربی و در نهادهای آموزشی-پژوهشی، توصیف و تحلیل یک پدیده‌ی اجتماعی را هدف خود قرار دهد.
۲. از جمله این مطالعات می‌توان به این آثار ارجاع داد.

۳. ناصر باقری بیدهندی در مقدمه «سیر حوزه‌های علمی شیعه» می‌نویسد: «سوگمندان باید گفت که پژوهش‌های قابل توجه در مورد تاریخ حوزه‌ها و مرجعیت کمتر صورت گرفته است و حتی حوزویان جوان غالباً از ریشه و پیشینه خود بی‌اطلاع هستند». رجوع شود به سیر حوزه‌های علمی شیعه. ص ۱۱.

۴. مکتب تعلیم و تربیت اسلامی شریعتی، پس از تصفیه وی برای وزارت علوم نوشته شده است. گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد (۱۳۶۵) از آیت‌الله خامنه‌ای در سال

مطالعه‌ی روحانیت به عنوان یک کل واحد - با معیار قرار دادن لباس - و غلبه‌ی رویکرد عقیدتی-سیاسی، استثنایی در مطالعات علمی روحانیت نیست بلکه شاخص اغلب تحقیقاتی است که در کشور ما صورت می‌گیرد و از طرفی سهم اندک مطالعات خرد، انضمامی^۱ و مستقل را نشان می‌دهد و از سویی نشانگر موقعیت فرودست علوم اجتماعی در مطالعات علمی است؛ موقعیتی که «گرایش جدید حوزه‌ی علمیه به مطالعات اجتماعی» و همچنین «گرایش جدید دانشگاه به مطالعات علمی نهاد دین» می‌تواند آن را تغییر دهد.

یک مقایسه‌ی اجمالی میان مطرح‌ترین متونی که در خصوص کلیسای کاتولیک در اروپا و روحانیت شیعی در ایران انتشار یافته است، می‌تواند روشنگر وضعیت تحقیقات دینی در ایران باشد. بدیهی است که لازمه‌ی رویکرد مقایسه‌ای، شناسایی و دسته‌بندی کلیه‌ی تحقیقاتی است که در خصوص نظام کلیسایی و نظام روحانیت در یک دوره‌ی مشخص تاریخی انتشار یافته‌اند. اما اگر وسواس جامعیت را - که با توجه به حجم و گستره‌ی تاریخی تولیدات علمی ناممکن است - کنار بگذاریم، می‌توان با گزینش دو متن قابل قیاس، از نظر موضوع، متن، مؤلف و دوره‌ی تاریخی، به تفاوت تحقیقاتی که با موضوع مشابه در اروپا و در ایران انتشار یافته‌اند، دست یافت.

مشکل اساسی سازمان روحانیت^۲ اثر مرتضی مطهری (۱۳۴۱-۱۹۶۳) و تصویر کشیش^۳ اثر گابریل لوبرا (۱۳۴۴-۱۹۶۶) دو متنی است که در یک دوره‌ی تاریخی در خصوص کلیسای کاتولیک و روحانیت شیعی انتشار یافته‌اند. هر دو متن، در قالب یک مقاله‌ی کوتاه به چاپ رسیده‌اند. (مشکل اساسی سازمان روحانیت در ۲۳ صفحه جیبی و تصویر کشیش در ۱۵ صفحه بزرگ) و هر دو متن را می‌توان با ملاحظاتی، تحت عنوان مطالعات اجتماعی دین دسته‌بندی کرد، در عین حال مهمترین تفاوت، طبیعت دو متن است. در واقع مشکل اساسی سازمان روحانیت نگاهی تحلیلی از درون به سازمان روحانیت

→ ۱۳۴۶ و به سفارش غیر مستقیم یکی از دانشجویان مرتبط با بخش تحقیقات دینی مؤسسه تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران پدید آمده است. مشکل اساسی سازمان روحانیت مطهری در ۱۳۴۱، در و سیر حوزه‌های علمی شیعه آیت‌الله صافی گلپایگانی پاسخ به پرسش‌هایی است که از سوی یک پژوهشگر ایرانی مقیم فرانسه در سال ۱۳۵۷ به صورت مکتوب با ایشان در میان گذاشته شده بود و ایشان بدان پاسخ دادند.

1. MICRO 2. CONCRETE

۳. در کتاب مرجعیت و روحانیت. شرکت سهامی انتشار. ۱۳۴۱.

4. L'image du clerc. 6 congres mondiale de sociologie. Evin. 5-11. Septembre. 1966.